

УДК 929 Плющ (477)

ВЕЛИЧНА ПОСТАТЬ МАРІЇ ЯКІВНИ ПЛЮЩ

«Марію Яківну Плющ знає вся Україна!» — упевнено скажуть одні. «Марію Яківну Плющ поважають і шанують українські мовознавці, освітяни, учителі та студенти!» — захоплено додадуть інші. Визнання і шана — то найвища нагорода за багаторічну невтомну й самовіддану працю на освітянській ниві, за творче горіння, сміливі лінгвістичні пошуки та вагомі набутки в

різних галузях теоретичного й прикладного українського мовознавства.

Справді, багато поколінь мовознавців захоплюється життєвим оптимізмом, титанічною працьовитістю, цілеспрямованістю, високим професіоналізмом, допитливістю, різнобічністю наукових зацікавлень, дивовижною душевною красою та щирістю **Марії Яківни Плющ** — доктора філологічних наук, професора, відмінника народної освіти, заслуженого працівника народної освіти України, авторитетного фахівця, завідувача кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Її довге творче життя і подвижницька освітянська праця гідні захоплення та наслідування.

Наукова постать М.Я. Плющ — велична, яскрава й багатогранна. Її творчий доробок досить вагомий і навдиво-

вижу різноманітний. У ньому понад 300 праць, серед яких монографії з актуальних проблем сучасного теоретичного мовознавства, численні статті з морфології, словотвору та синтаксису, лінгвостилістики, лінгводидактики, підручники й посібники для вищої та середньої школи, довідники, збірники контрольно-тренувальних вправ, програми, методичні вказівки. Він віддзеркалює глибоке знання авторкою лінгвістичного фаху, її широкі наукові зацікавлення морфемікою, словотвором, морфологією та синтаксисом української літературної мови, а ще лінгвістикою тексту, проблемами викладання рідної мови в різних закладах освіти.

Марія Яківна Плющ — одержима дослідниця, бо завжди прагнула пізнати те, що оминали інші, зацікавлено й наполегливо шукала відповіді на питання, які полонили спраглу до знань душу, мала свою думку з приводу розв'язання дискусійних проблем українського мовознавства. Її дослідницький хист найбільше виявився в розбудові концепції граматичного ладу української мови. Свої сміливі ідеї Марія Яківна оприлюднювала на лекціях і практичних заняттях, наукових конференціях, семінарах та міжнародних симпозіумах, щедро ділилася ними з аспірантами, пропонувала їх для дисертаційного опрацювання. Повсякденна творча праця стала для неї органічною потребою.

Першою науковою проблемою, яку взялася досліджувати Марія Яківна Плющ ще в аспірантурі, була проблема виокремлення способів словотворення в українській літературній мові. 1957 року вона успішно захистила кандидатську дисертацію «Способи словотворення в сучасній українській мові» (науковий керівник — доктор філологічних наук, професор А.П. Медушевський). Ця дисертаційна праця була серед пошукових наукових студій, присвячених з'ясуванню теоретичних засад та формуванню поняттєво-термінологічного апарату словотвору як нового вчення. У цей час з'являються засадничі праці з українського словотвору Івана Івановича Ковалика, який увійшов в історію українського та слов'янського мовознавства як автор учення про словотвір. Уже тоді молода дослідниця зарекомендувала себе творчою натурою, про що свідчить, зокрема, визначений нею склад основних понять словотвору. На противагу І.І. Коваликові, який виокремив чотири поняття, вона запропонувала п'ять — словотворча мотивація, словотворче значення, словотворча модель, твірна (словотворча) основа і спосіб словотворення, з яким пов'язала вужчі поняття, серед яких — словотворчий засіб, словотворчий тип, розряд, словотворча категорія та словотворчі класи. Залюбленість у словотвірну проблематику Марія Яківна зберігає впродовж усього свого довгого творчого життя. Із цієї проблеми опубліковано десятки статей, навчальний посібник для вчителів *«Словотворення та вивчення його в школі»* (двоє видань — 1969 і 1985 року), розділ «Словотвір» у кількох курсах сучасної української літературної мови. І щонайприємніше — вона постійно поглиблює, удосконалює концепцію способів словотворення в українській мові, спираючись як на свої спостереження за процесами творення нових слів, так і на матеріали й

узагальнення сучасних українських дослідників. Крім традиційних способів афіксального словотворення — суфіксального, префіксального та префіксально-суфіксального, Марія Яківна докладно схарактеризувала на матеріалі іменників української мови новий різновид суфіксального способу — нульову суфіксацію. Очевидним і незаперечним є те, що її праці, присвячені теоретичним питанням словотвору та описові словотвірної системи сучасної української літературної мови, визначили концептуальний підхід до викладання словотвору студентам на філологічному факультеті та учням середніх загальноосвітніх шкіл упродовж кількох десятиліть, а також окреслили обсяги матеріалу зі словотворення іменників, прикметників, дієслів та прислівників.

Марія Яківна Плющ — один із провідних дослідників відмінкової граматики української мови. Понад троє десятиріч вона вдумливо, ґрунтовно студіює відмінкову проблематику. У 1978 році з'являється її перша теоретична монографія із цієї проблеми — *«Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення»* (К. : КДПІ, 1978. — 108 с.). Наступний етап граматичних пошуків дослідниці увінчав успішний захист у 1984 році докторської дисертації *«Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення»*, присвяченої актуальним теоретичним проблемам синтаксичної семантики відмінкових граем сучасної української літературної мови. Дослідження цієї проблематики докладніше й ширше розгорнуто в монографії *«Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення»* (К.: Вища школа, 1986. — 175 с.). Новаторство виконаних праць полягало насамперед в утвердженні функційно-семантичного підходу як перспективного напрямку дослідження граматичної категорії відмінка. Вони дістали схвальну оцінку українських і закордонних мовознавців. Основну увагу в цьому циклі граматичних праць зосереджено на складній організації семантико-синтаксичної сфери багатофункційного орудного відмінка в українській мові, виявленні його первинних і вторинних семантико-синтаксичних функцій та зв'язків з іншими відмінками. На основі залученого до аналізу величезного фактичного матеріалу Марії Яківни вдалося вперше встановити послідовність появи семантико-синтаксичних функцій орудного відмінка в українській мові. Історично первинною функцією цього відмінка визнано лише функцію знаряддя і засобу, яка й тепер посідає центральне місце в його семантико-синтаксичній структурі. Решту функцій кваліфіковано як вторинні, що сформувалися різними способами. Одні з них постали на базі орудного інструментального (об'єкта, сукупності, способу дії) або давнього орудного «перевтілення» (орудний предикативний та порівняння), інші пов'язані з процесами адвербіалізації іменних форм (орудний тавтологічний, часу, місця) і фразеологізації (орудний порівняння і орудний тавтологічний). Винятково важливе прикладне значення мали запропоновані критерії розмежування орудного знаряддя дії та орудного засобу дії залежно від перехідності / неперехідності дієслів та лексичного наповнення іменників у формі орудного відмінка.

Серед вторинних функцій орудного відмінка Марія Яківна виокремила найважливішу в сучасній українській мові функцію вираження об'єкта у придієслівній позиції. Орудний об'єкта, на її думку, як і будь-який інший об'єктний відмінок, формально зумовлений дієсловом, але оскільки позначає субстанцію, цілком охоплену дією, слугує засобом детермінації цього дієслова. Саме тому об'єктна функція орудного відмінка є виявом його граматичної семантики.

Суб'єктне значення орудного відмінка вона кваліфікувала як синтаксичне, властиве лише пасивним конструкціям, серед яких розмежовано двоскладні та односкладні речення. В українській мові воно є наслідком конкуренції двох форм вираження діяча в таких конструкціях — **отъ** → **від** + родовий чи орудний безприйменниковий відмінок, у якій перемогла друга. Цілком слушно застерігає авторка про стилістично обмежене вживання пасивних конструкцій з орудним суб'єкта в сучасній українській літературній мові.

Орудний сукупності, що виражає обсяг охоплення дією суб'єкта або прямого об'єкта, поділено на три семантичні різновиди: орудний сукупності — колективної участі, орудний сукупності — кількісного вияву та орудний сукупності — міри. Чітко схарактеризовано лексичні значення дієслів, з якими вони поєднуються, та іменників, що семантично узагальнюють однорідність складу істот, їхню кількісно не окреслену єдність.

Виокремивши орудний місцея як обов'язковий / необов'язковий компонент речення, що виражає просторову характеристику динамічного розгортання дії (з дієсловами переміщення) або статичної дії (з дієсловами на позначення інших конкретних дій або стану), Марія Яківна подала досить важливу історичну довідку про ширший функційний діапазон значення місцея цього відмінка, що в давнину охоплювало і значення шляху, яким здійснювався цілеспрямований рух, і локалізацію цілеспрямованої дії в межах певного простору, і шлях руху через простір, що перетинається. Для практиків дуже важливі запропоновані критерії розмежування названих просторових значень орудного відмінка та умови передання деяких із цих значень прийменниково-відмінковими формами і прислівниками.

Цікавий у теоретичному і прикладному аспектах орудний часу, що виражає темпоральну характеристику дії, яка визначає часовий відрізок, упродовж якого відбулася дія, або вказує на невизначений час її тривання. Простежено трансформацію другого значення в дистрибутивне, що окреслює часовий відрізок, у межах якого регулярно повторюється дія, та в інтенсивне дистрибутивне, що вказує на інтенсивність повторюваної дії.

Обґрунтовано виокремлення орудного способу дії як вторинного значення, що розвинулося на основі інструментального, а також асоціативного та інших давніших значень. З'ясовано можливі способи інтенсифікації дії, серед яких використання прикметників і займенників

та вживання форм орудного відмінка іменників із спільнокореновими дієсловами, що збереглися в українській мові у складі фразеологізмів та усталених словосполук.

Орудний порівняння визначено як найновіший функційний різновид орудного відмінка в українській мові, що є наслідком переходу від значення перетворення (перевтілення) до значення вподібнення і порівняння, указано на різне потрактування цього значення в сучасному мовознавстві. Він досить непростий з погляду лексико-семантичного вираження й об'єкта порівняння у формі орудного відмінка, і дієслів, з якими пов'язаний.

Навіть цей короткий огляд концептуальних засад диференціації семантико-синтаксичної сфери орудного відмінка засвідчує талант Марії Яківни Плющ як теоретика-граматиста, автора першої і єдиної в українському мовознавстві фундаментальної праці з відмінкової граматики.

Свою позицію вона обґрунтувала і в такій непростій проблемі, як співвіднесеність відмінкових форм у межах певних семантико-синтаксичних функцій, зокрема у функції суб'єкта дії, об'єкта дії, інструменталія та ін. Нещодавно побачила світ новаторська теоретична праця дослідниці *«Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні»* (К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. — 411 с.), де відмінкові форми постали як репрезентанти семантико-синтаксичних функцій у різних типах речень.

Упродовж усього свого життя Марія Яківна Плющ цілеспрямовано працює над створенням сучасного і найповнішого опису граматичної системи та структури української літературної мови, за яким навчає разом зі своїми колегами студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Першою спробою став підручник *«Сучасна українська літературна мова»* для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти, де вона один з основних авторів і редактор (К. : Вища школа, 1994. — 424 с.). Цей підручник перевидано сім разів: К. : Вища школа, 2000. — 430 с.; К. : Вища школа, 2001. — 430 с.; К. : Вища школа, 2002. — 439 с.; К. : Вища школа, 2003. — 430 с.; К. : Вища школа, 2005. — 439 с.; К. : Вища школа, 2006; К. : Вища школа, 2009. — 431 с. Згодом Марія Яківна самостійно створила такий опис нормативної граматики, що поєднав традиційні підходи до вивчення морфеміки, словотвору та морфології і нові підходи, пов'язані з осмисленням мовних одиниць на засадах функційної і категорійної граматики. Його викладено у двох виданнях підручника *«ГраMATика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія»* (К. : Вища школа, 2005. — 286 с. та К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. — 328 с.). Цей підручник відрізняється від попередніх підручників з граматики, бо за обсягом поданого матеріалу в темах та стилем його викладу він є цікавим симбіозом підручника і наукової монографії: з одного боку, авторка прагне однозначно й чітко, як потрібно в підручнику, викласти проблеми граматики, а з іншого — принагідно вдається до аналізу відмінних думок, підходів,

нового осмислення явищ у граматиці, що споріднює його з теоретичною монографією. Спостереження за граматичним ладом узагальнено в посібникові *«Системна організація граматичної будови української мови»* (у співавторстві; К. : Видавничий Дім «Слово», 2015).

У підручникові *«Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис»* (К. : Знання, 2010) та навчальному посібникові *«Сучасна українська літературна мова»* за редакцією С.О. Карамана (К. : Вид-во «Літера ЛТД», 2011) М.Я. Плющ є автором розділів зі словотвору, морфемної структури слова, словотворення іменників, прикметників і дієслів та морфології.

Жанр підручника, звичайно, лише частково представляє обшири граматичних зацікавлень Марії Яківни Плющ. Їх об'єктивно віддзеркалюють теми кандидатських і докторських дисертацій, якими вона керувала і керує тепер. Ці теми не випадкові, вони народилися в процесі обмірковування непростих проблем сучасної української мовознавчої науки, передусім проблем семантичної диференціації дієслова, його словотворення та видоутворення. Граматичний вишкіл М.Я. Плющ — це еталон ретельного, вдумливого, глибокого вивчення граматичного ладу української мови, надійний компас для учнів і послідовників у наукових пошуках. Під її вмілим керівництвом захищено 24 кандидатські і 7 докторських дисертацій.

Марія Яківна — компетентний, принциповий офіційний опонент на захистах дисертацій. Вона вміє толерантно й цікаво дискутувати з аспірантами та докторантами на засіданнях спеціалізованих вчених рад. Для неї відгук про дисертацію — не просте переповідання її проблематики, а глибокий аналіз дослідженої проблеми, об'єктивна оцінка запропонованої концепції.

Багаторічні творчі пошуки в царині сучасної граматики, активна участь в обговореннях її складних проблем на конференціях, семінарах, зі студентами та аспірантами, відрядження для читання спецкурсів у навчальні закордонні заклади освіти посприяли формуванню граматичної школи Марії Яківни Плющ, визнанню її незаперечного авторитету серед колег-граматистів.

Багаторічна викладацька праця дала змогу Марії Яківні реалізувати себе і в розробленні нових курсів, серед яких чільне місце посів лінгвістичний аналіз художнього тексту. Вона видала (у співавторстві) навчальний посібник для студентів філологічних факультетів *«Методика лінгвістичного аналізу тексту»* (К. : Вища школа, 1984. — 120 с.).

Марія Яківна Плющ — досвідчений, авторитетний методист, що вніс помітний внесок в українську лінгводидактику. Вона надрукувала низку навчально-методичних посібників для вчителів української мови та літератури, серед яких: *«Вивчення морфології в 5 — 6 класах»* (К. : Рад. школа, 1988. — 167 с.; *«Українська мова: Довідник»* (у співавторстві; К. : Рад. школа, 1990. — 254 с.; К. : Освіта, 2002. — 255 с.), *«Українська мова. Дидактичний матеріал з морфології»* (у співавторстві; К. : Ленвіт, 2003. —

184 с.), двох підручників для гімназій, ліцеїв, шкіл з поглибленим вивченням української мови: *«Рідна мова»* для 9 класу (у співавторстві; К. : Освіта, 2002. — 287 с.), *«Рідна мова»* для 10 класу (у співавторстві; К. : Освіта, 2004. — 351 с.) та ін. Про її високий авторитет в освітянській сфері свідчать відповідальні ділянки роботи, у яких вона брала й нині бере участь, зокрема як голова секції української мови під час проведення всеукраїнських студентських олімпіад з української мови і літератури та Всеукраїнському третьому турі змагань учнів Малої академії наук, як член Експертної комісії Міністерства освіти й науки України тощо.

Марія Яківна Плющ — відповідальний редактор Наукового часопису Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови).

Наукові праці М.Я. Плющ актуальні, цікаві, попри новітні спроби осмислити деякі проблеми морфеміки, словотвору, морфології та синтаксису на інших теоретичних засадах, і прислужаться всім, хто прагне глибше пізнати граматичний лад сучасної української літературної мови, хто хоче скористатися методичними порадами щодо вивчення рідної мови.

Марія Яківна Плющ безмежно віддана обраному фахові, залюблена у свою педагогічну професію. Понад 60 років вона викладає студентам різні мовознавчі курси в одному навчальному закладі — тепер Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, у якому навчалася сама, закінчила аспірантуру і захистила кандидатську дисертацію, у якому багато літ гордо звучить її професорське звання.

У Марії Яківни давні фахові зв'язки з Інститутом української мови. В Академії наук України вона апробувала і успішно захистила свою докторську дисертацію, що гідно репрезентує дослідження граматики відмінків української літературної мови. Вишівська професорка — постійна учасниця наукових конференцій, безвідмовний опонент на захистах дисертацій, принциповий рецензент, шанована колегиня.

Науково-педагогічну працю Марії Яківни Плющ відзначено численними нагородами. Вона — «Відмінник народної освіти Міністерства освіти УРСР» (1971), «Отличник просвещения СССР» (1982), Заслужений працівник народної освіти України (1995). Її нагороджено медалями «За трудову доблесть» (1970), імені А.С. Макаренка (1991), почесними грамотами Міністерства освіти України. Високо поціновано наукові здобутки Марії Яківни Плющ. Міжнародний бібліографічний центр (Кембридж, Англія) присудив їй «Медаль честі» в номінації «Жінки світу в галузі науки 2000 — 2001», а Міністерство освіти і науки України — медаль «За наукові досягнення» (2005). За сумлінну багаторічну працю Марію Яківну нагороджено знаком «Петро Могила» (2007) та орденом Княгині Ольги III ступеня (2010).

М.Я. Плющ виховала велику наукову родину, чому посприяв її високий професіоналізм. До неї серцем линуть усі: викладачі, учителі, аспіранти та студенти. А ще в неї лагідна вдача, добре серце, щедра жіноча душа. Вона завжди сонячна, привітна й відкрита для спілкування.

Марію Яківну Плющ вирізняє велика любов до життя, бажання пізнати його неповторні й чарівні барви. Її любов зігріває всю родину — коханого чоловіка Миколу Романовича, сина та внучку.

Марія Яківна завжди в чудовій творчій і фізичній формі, сповнена бажання та рішучості досліджувати важливі наукові проблеми, жити активно й цікаво, збагачувати українське мовознавство новими ідеями та вагомими набутками.

Щиросердно вітаючи Вас, дорога Маріє Яківно, з **Високим і Славним Ювілеєм**, бажаємо невичерпної снаги для плідної творчої та освітнянської праці.

Зичимо справжнього поцінування Вашої багаторічної педагогічної та дослідницької праці задля розвою освіти й науки Української держави.

Нехай звеселяють Вашу душу неповторні щасливі миті земного життя.

Міцного здоров'я, творчої наснаги Вам для реалізації нових задумів, довгих щасливих років життя, родинного затишку і тепла!

Катерина ГОРОДЕНСЬКА

Інститут української мови НАН України, м. Київ

Статтю отримано 22.12.2015

Kateryna Horodenska

Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

MAGNIFICENT PERSON MARIIA PLUSHCH

The article reveals the multifaceted scientific achievements of professor M. Plyusch, novelty of her research searches, her selfless pedagogical work. The significant contribution of scholar to the development of grammatical theory, derivatology, applied linguistics and Ukrainian linguistics is marked.

Key words: professor M. Plyusch, Ukrainian grammar, derivatology, education, linguistics.

Мовна мозаїка

ЗОЛОВОВАЛЮТНІ ЧИ ЗОЛОТО-ВАЛЮТНІ ЗАПАСИ УКРАЇНИ?

Орфографічні словники української мови запропонували писати разом новий складний прикметник *золотовалютний* у словосполученні *золотовалютні запаси*. Проте так писати його не можна, оскільки він виражає двоє окремих понять: *золотий запас*, тобто золото в зливках і монетах, що належить державі, і *валютний запас* — фонди держави в конвертованій валюті, які характеризують її платоспроможність. Це означає, що прикметники *золотий* і *валютний* тут граматично незалежні. Складні прикметники, утворені з двох граматично не підпорядкованих прикметникових основ, потрібно писати через дефіс (див.: «Український правопис», § 29, п. 26).

Отже, правильно писати *золото-валютні запаси України*.

Катерина Городенська